

UDK: 339.747(100):339.727.22
Biblid 0543-3657, 62 (2011)
God. LXII, br. 1143, str. 119–139
Pregledni članak
Primljen: 5. avgust 2011.

Stevan RAPAIC¹

Uticaj svetske finansijske krize na međunarodnu robnu trgovinu i strane direktne investicije

SAŽETAK

Autor analizira međunarodnu trgovinu u vreme svetske finansijske krize posmatrajući njene proizvodne strukture, ograničavajući se na najvažnije segmente, odnosno međunarodnu trgovinu primarnim i industrijskim proizvodima, izuzimajući iz ove analize usluge i proizvode intelektualne svojine. Sa druge strane, analizirajući međunarodnu robnu trgovinu u vreme svetske finansijske krize, autor ne zanemaruje strane direktne investicije rukovođene transnacionalnim kompanijama, koje predstavljaju jedan od vidova ulaska na inostrano tržište i često zamenjuju tradicionalne oblike izvoza robe. Stoga, autor ovde daje i pregled kretanja stranih direktnih investicija u uslovima svetske finansijske krize, kao i prikaz ključnih igrača na globalnoj trgovinskoj sceni.

Ključne reči: svetska finansijska kriza, međunarodna robna trgovina, strane direktne investicije, transnacionalne kompanije, poljoprivredni proizvodi, energenti, industrijski proizvodi.

Uvod

Međunarodna trgovina predstavlja snažan transmisioni kanal prenošenja krize. Kada kriza zahvati jednu zemlju ona će se kroz smanjenje izvoza na tržište zemlje zahvaćene krizom preliti i na njene spoljnotrgovinske partnere. Da je neophodno analizirati međunarodnu

¹ Stevan Rapaic, istraživač – pripravnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. E-mail: stevan@diplomacy.bg.ac.rs. Članak predstavlja deo naučnog i istraživačkog angažovanja istraživača na projektu „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnotpolitički, međunarodni, ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti“, koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije, projekat br. OI179029, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu u periodu 2011–2014.

trgovinu kako bi se uvidele razmere međunarodne finansijske krize, pokazuje i podatak da je udeo svetskog izvoza u svetskom društvenom proizvodu 2009. godine iznosio 28,8%, odnosno da je činio jednu trećinu svetskog društvenog proizvoda.²

Finansijska kriza koja se 2008. iz Sjedinjenih Američkih Država prelila na ostatak sveta zahvaljujući globalnoj povezanosti lanaca snabdevanja, odnosno povezanosti američke privrede sa svetskom, prouzrokovala je recesiju kakvu svet nije osetio punih 50 godina. Ne pamti se još od Velike ekonomske krize od 1929, tako drastičan pad međunarodnih trgovinskih tokova i svetskog društvenog proizvoda. Ovakav tempo svetske privrede, odnosno svetska finansijska kriza nastala tokom 2008, neposredno je prouzrokovao ekstremno siromaštvo 64 miliona ljudi na planeti.³ Ovo je svakako donelo značajne posledice po međunarodne odnose, naročito ako se uzme u obzir da nisu sve zemlje podjednako pogođene svetskom finansijskom krizom, kao i činjenica da su samo neke od njih bile u stanju da svoje nacionalne privrede dotiraju značajnim finansijskim sredstvima, odnosno da preuzmu dugove posrnutih preduzeća i finansijskih institucija. Ali za razliku od Velike krize koja je tridesetih godina prošlog veka prouzrokovala ekspanziju protekcionističkih spoljnotrgovinskih mera, što je za posledicu imalo globalno siromaštvo, 2011. godine možemo sa sigurnošću tvrditi da protekcionizam nije zauzeo značajno mesto na ekonomskoj karti sveta, iako je prisutan u vidu antidampinških mera i direktnih izvoznih subvencija, kao i brojnih vidova necarinskih barijera.

Analizu međunarodne trgovine u uslovima svetske finansijske krize izvršićemo posmatranjem njene proizvodne strukture, ograničavajući se isključivo na međunarodnu robnu trgovinu (izuzimajući usluge i proizvode intelektualne svojine), a posebnu pažnju posvećujući stranim direktnim investicijama, odnosno transnacionalnim kompanijama. Ove kompanije kontrolišu 2/3 trgovinskih tokova u svetu i u potpunosti kretanje privatnog kapitala i transfer tehnologija.⁴ Kreiranjem svetskih proizvodnih lanaca i filijala u brojnim nacionalnim privredama, transnacionalne kompanije su stvorile uslove u kojima se svaki poremećaj u jednom delu njihovog sistema brzo prenosi na ostatak, odnosno na sve filijale i zemlje u kojima se one nalaze.

1. Kolaps svetskog robnog izvoza i dominacija Kine

Vrednost svetske robne trgovine opala je sa 16,1 bilion USD, koliko je iznosila 2008, na 12,1 bilion USD u 2009. godini, što predstavlja pad vrednosti od 23%, dok je obim međunarodne trgovine u istom periodu opao

² Predrag Bjelić, *Međunarodna trgovina*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2011, str. 26.

³ *World Development Indicators 2010*, The World Bank, 2010, Washington, D.C., p. 217.

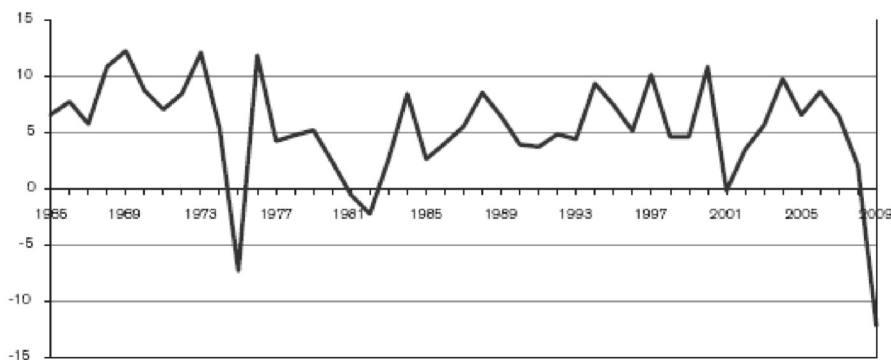
⁴ Predrag Bjelić, Sanja Jelisavac-Trošić i Ivana Popović-Petrović, *Savremena međunarodna trgovina*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2010, str. 298.

za 12,2%. Snažan pad vrednosti svetske robne trgovine može se pripisati pre svega padu cena primarnih proizvoda. Nakon što je 2008. godine sirova nafta dostigla najvišu cenu u istoriji od 147 USD za barel, odnosno 95 USD za barel u proseku, 2009. godine ona je u proseku iznosila 60 USD za barel.⁵

Obim i vrednost međunarodne trgovine oscilirali su u periodu od 1965. godine, ali nikad sa ovako izraženim posledicama po svetsku privredu. Čak ni stručnjaci Svetske trgovinske organizacije nisu na početku krize bili u stanju da predvide da će za tako kratko vreme svetska trgovina doživeti krah. Ono što je u Sjedinjenim Američkim Državama počelo kao kriza finansijskog sektora, za kratko vreme prelilo se na proizvodni i trgovinski sektor, kako u samom SAD, tako i u ostatku sveta.

Zahvaljujući nastaloj krizi, preduzeća i domaćinstva bila su primorana da skrešu svoje troškove, izazivajući globalni pad tražnje, pre svega za industrijskim proizvodima. Ovo je najjasnije iskazano na primeru automobilske industrije čiji je promet 2009. opao za 32% u odnosu na prethodnu godinu. Proizvođači automobila bili su primorani da svoj obim proizvodnje prilagode novonastalim okolnostima, čime je iste godine, na svetskom nivou, ostvaren pad tražnje za gvožđem i čelikom koji je iznosio 47%.⁶ Ovom padu tražnje za gvožđem i čelikom doprineo je svakako i krah građevinske industrije, što predstavlja još jednu od posledica svetske finansijske krize.

Grafikon 1. Obim svetskog robnog izvoza za period 1965–2009.
(godišnja procentualna promena)

Izvor: WTO, "World Trade Report 2010, Trade in natural resources", Geneva, p. 20.

Drastičan pad vrednosti robnog izvoza i uvoza beleži se 2009. godine na svim kontinentima. Robni izvoz iz država Severne Amerike niži je za 21%, što drugim rečima znači da je smanjen sa 2 biliona USD, koliko je iznosio 2008, na 1,6 biliona USD. Uvoz robe u Severnu Ameriku opao je za 25%, odnosno sa 2,9 biliona na 2,2 biliona USD. Južna i Centralna Amerika beleže

⁵ World Trade Report 2010, Trade in natural resources, WTO, Geneva, 2010, p. 26.

⁶ Ibidem, p. 20.

pad robnog izvoza od 24%, odnosno uvoza od 25%, dok je robni izvoz iz Evrope spao na 5 biliona USD, što je vrednost niža za 23% u odnosu na prethodnu godinu. Evropa je takođe, te krizne 2009. godine, smanjila svoj uvoz za 24%, odnosno na vrednost od 5,1 bilion USD.⁷

Najmanji nominalni pad vrednosti robnog izvoza beleži azijski region. U Aziji je izvoz umanjen za 18% u periodu od 2008. do 2009, odnosno sa 4,7 biliona na 3,6 biliona USD. Zemlje Azije su u posmatranom periodu smanjile svoj uvoz za 21%. Naročito je Kina zabeležila dobre rezultate, prevashodno relativno niskim padom uvoza od svega 11%, a zatim i izvoza od 16%. U 2009. godini Kina je izvezla robu u vrednosti od 1,2 biliona, dok je vrednost uvezene robe iznosila bilion USD. Ovim je Kina postala najveći svetski izvoznik sa udelom od 9,2% u ukupnoj vrednosti svetskog robnog izvoza, čime je Nemačku, sa udelom od 9%, potisnula na drugo mesto. Takođe, Kina je 2009. godine postala i drugi po veličini svetski robni uvoznik, sa udelom od 7,9% u vrednosti ukupnog svetskog robnog uvoza.⁸ Ipak, ako posmatramo EU kao jedan entitet i iz ove analize svetskog robnog izvoza i uvoza isključimo trgovinu između članica EU, kao najveći svetski izvoznik, ali i uvoznik robe, pojavljuje se Evropska unija, dok Kina zauzima drugo mesto na listi izvoznika i treće na listi uvoznika, odmah posle SAD. Evropska unija je 2009. godine izvezla robu u vrednosti od 1,5 biliona USD, što predstavlja udeo od 16,2% u ukupnoj vrednosti svetskog robnog izvoza, dok je vrednost njenog robnog uvoza iznosila 1,6 biliona USD i činila udeo od 17,4% u ukupnom svetskom robnom uvozu.⁹

Najsnažniji uticaj svetske finansijske krize osetio se upravo u regionima koji spadaju u svetske izvoznike energenata, odnosno sirove nafte. Tako su članice Zajednice nezavisnih država (ZND) doživele 2009. godine pad vrednosti ukupnog robnog izvoza od 36%, što predstavlja najveće zabeleženo smanjenje, dok je vrednost robnog uvoza u ove države u posmatranom periodu opala za 33%. Afrički kontinent beleži pad vrednosti izvoza od 32%, dok se uvoz u Afriku smanjio za svega 16%. Bliskoistočne zemlje zabeležile su pad vrednosti izvoza od 33%, odnosno uvoza od 18%.¹⁰

Sjedinjene Američke Države zadržale su treću poziciju na listi izvoznika, ali su ostale najveći svetski uvoznik, iako se njihov udeo u ukupnom svetskom uvozu smanjio sa 13,1% koliko je iznosio 2008, na 12,7% u 2009. godini. Na listi najvećih svetskih izvoznika četvrto i peto mesto zauzimaju Japan i Holandija sa udelom u svetskom robnom izvozu od 4,7%, odnosno 4%. Kao država koja je u posmatranom periodu najviše napredovala na listi izvoznika ističe se Republika Koreja, koja je sa dvanaestog prešla na deveto mesto, dok je Rusija najviše nazadovala, te se sa devetog mesta pomerila na trinaesto.¹¹

⁷ Ibidem, p. 26.

⁸ Ibidem.

⁹ *International Trade Statistics 2010*, WTO, Geneva, 2010, p. 14.

¹⁰ *World Trade Report 2010, Trade in natural resources*, WTO, Geneva, 2010, p. 26.

¹¹ Ibidem. p. 26.

Tabela 1. Države glavni svetski robni izvoznici i uvoznici u 2009.

Glavni izvoznici				Glavni uvoznici			
Država	mlrd. USD	Udeo (%)	Godišnja procentualna promena	Država	mlrd. USD	Udeo (%)	Godišnja procentualna promena
Kina	1.202	9,6	-16	SAD	1.604	12,7	-26
Nemačka	1.121	9,0	-22	Kina	1.006	8,0	-11
SAD	1.057	8,5	-18	Nemačka	931	7,4	-21
Japan	581	4,7	-26	Francuska	551	4,4	-22
Holandija	499	4,0	-22	Japan	551	4,4	-28
Francuska	475	3,8	-21	Velika Britanija	480	3,8	-24
Italija	405	3,2	-25	Holandija	446	3,5	-23
Belgija	370	3,0	-22	Italija	410	3,2	-26
Koreja, Rep.	364	2,9	-14	Hong Kong	353	2,8	-10
Velika Britanija	351	2,8	-24	Belgija	351	2,8	-25

Napomena: Hong Kong je posmatran kao subjekt međunarodne trgovine, ne zanemarujući njegov status specijalnog administrativnog regiona NR Kine. Podaci o spoljnoj trgovini Hong Konga sadrže veliki udeo reeksporta.

Izvor: WTO "World Trade Report 2010, Trade in natural resources", Geneva, 2010, Appendix Table 3, p. 30.

Japan je zemlja koja je 2009. doživela pravi kolaps robnog izvoza. Izvoz iz Japana opao je za čitavih 26% izraženo u nominalnoj vrednosti. Ali i pored toga, Japan se iste godine našao na četvrtom mestu na listi najvećih svetskih robnih izvoznika, sa ostvarenim izvozom od 581 milijarde dolara.¹² Sa druge strane, novoundustrijalizovane zemlje poput Indije i Kine, za koje se smatralo da će biti najteže pogođene svetskom finansijskom krizom, pre svega zbog zavisnosti njihove privrede od izvoza, ostvarile su znatno niži pad robnog izvoza nego što je očekivano.

Još jedan interesantan podatak predstavlja činjenica da se 2009. godine međunarodna robna trgovina uglavnom odvijala između zemalja istog regiona. Države Evrope su najvećim delom trgovale međusobno, čak 72% njihovog robnog izvoza ostvareno je na regionalnom nivou. Ovo se odnosi i na Evropsku uniju koja je iste godine 72,8% svog ukupnog izvoza

¹² World Trade Report 2010, Trade in natural resources, WTO, Geneva, 2010, p. 30.

ostvarila u razmeni država članica. U ukupnom azijskom robnom izvozu, na intraregionalnu trgovinu otpadalo je 52%, dok je ovaj udeo u Severnoj Americi iznosio 48%.¹³

2. Međunarodna trgovina primarnim proizvodima u uslovima svetske finansijske krize

Primarni proizvodi predstavljaju specifičnu vrstu robe u međunarodnoj trgovini. Oni se ne podvrgavaju dodatnoj obradi, koja bi zahtevala značajna ulaganja, već nastaju eksploatacijom prirodnih resursa i podrazumevaju samo neophodnu minimalnu preradu. Drugim rečima, ovi proizvodi sadrže znatno nizak nivo novododate vrednosti. Primarni proizvodi su specifična roba pre svega, jer predstavljaju inpute koji se koriste u daljoj proizvodnji.

Primarne proizvode delimo u dve osnovne grupe: poljoprivredne proizvode i energente i ostale proizvode rudarstva.

2.1. Poljoprivredni proizvodi

Poljoprivredni proizvodi predstavljaju proizvode dobijene od biljnih i životinjskih sirovina, a u njih ubrajamo *prehrambene proizvode* i *poljoprivredne sirovine*. U prehrambene proizvode spadaju svi proizvodi namenjeni ljudskoj ishrani, dok poljoprivredne sirovine podrazumevaju inpute za prehrambenu i ostalu industriju, a uključuju sirovu kožu, krzna, prirodni kaučuk, drvo i drvenu pulpu, plutu, tekstilna vlakna i ostale sirovine.

U strukturi savremene svetske robne trgovine, udeo poljoprivrednih proizvoda značajno je manji u odnosu na energente i industrijske proizvode, ali je njihova uloga kao faktora stabilnosti i bezbednosti države ostala nepromenjena. Obezbeđenje domaćeg tržišta neophodnim poljoprivrednim proizvodima imperativ je za sve države, čak i u savremenim uslovima poslovanja i industrijalizacije. Udeo hrane u svetskoj robnoj trgovini je 2008. godine iznosio 7,9%, dok je udeo poljoprivrednih sirovina, prema podacima iz 2005, iznosio svega 1,7%.¹⁴ U 2009. godini, vrednost izvoza poljoprivrednih proizvoda na svetskom tržištu iznosila je 1,2 biliona USD, što predstavlja udeo od 9,6% u ukupnom svetskom robnom izvozu.¹⁵

Posmatrano u realnim vrednostima, izvoz poljoprivrednih proizvoda iz Evropske unije smanjen je 2009. godine za 3%, dok je ovaj pad u SAD iznosio 5%. Kanada je u istoj godini doživela nešto snažniji pad izvoza poljoprivrednih proizvoda, koji je iznosio 7%, a Brazil je čak povećao obim izvoza poljoprivrednih proizvoda za 3%. Brazil je 2009. godine najviše izvezio na afrički kontinent i u zemlje Azije i Bliskog istoka.¹⁶

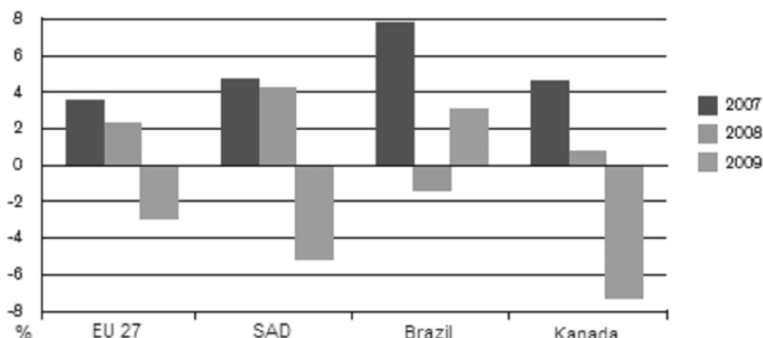
¹³ *International Trade Statistics 2010*, WTO, Geneva, 2010, p. 5.

¹⁴ Predrag Bjelić, *Međunarodna trgovina*, op. cit., str. 181.

¹⁵ *International Trade Statistics 2010*, WTO, Geneva, 2010, p. 43.

¹⁶ *Ibidem*, p. 36.

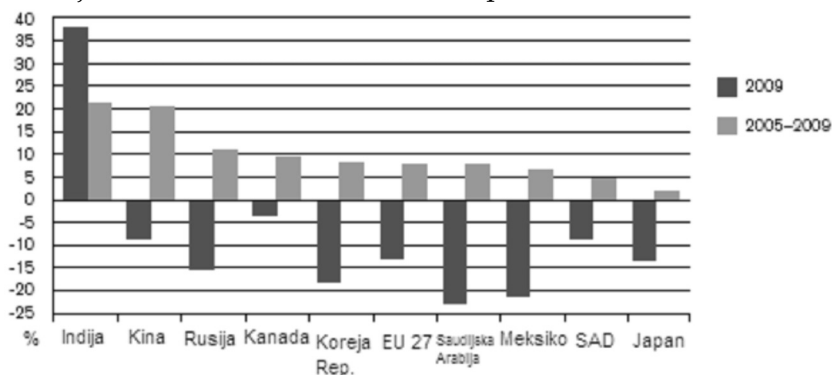
Grafikon 2. Godišnja procentualna promena izvoza poljoprivrednih proizvoda najvećih svetskih izvoznika (u realnim vrednostima, 2007–2009)

Izvor: WTO, International Trade Statistics 2010, Geneva 2010, p. 36.

Analizirajući svetsku robnu trgovinu i njenu strukturu, uočavamo da je sektor trgovine poljoprivrednim proizvodima bio najmanje pogođen svetskom finansijskom krizom. Vrednost ukupnog svetskog izvoza poljoprivrednih proizvoda smanjena je 2009. godine za 13%, što je znatno manje u odnosu na ostale grupe proizvoda, poput energenata i proizvoda rudarstva, kao i industrijskih proizvoda čija je vrednost izvoza opala za 36% i 20% respektivno.¹⁷ Sa druge strane, obim svetske trgovine poljoprivrednim proizvodima opao je svega 3% u 2009. godini, za razliku od industrijskih proizvoda čija je godišnja procentualna promena obima izvoza iznosila negativnih 15,5%. U uslovima krize domaćinstva se odlučuju da preraspodelu dohotka vrše na uštrb materijalnih dobara i industrijskih proizvoda koji se doživljavaju kao nepotrebni luksuz, kako bi osnovna ljudska potreba za hranom bila zadovoljena.

Grafikon 3. Godišnja procentualna promena uvoza hrane najvećih svetskih uvoznika hrane u periodu od 2005. do 2009.

Izvor: WTO, International Trade Statistics 2010, Geneva 2010, p. 37.

¹⁷ Ibidem, p. 43.

Cena hrane na svetskom tržištu pala je 2009. godine za 14,6%, što je prouzrokovalo pad vrednosti svetskog izvoza hrane za 11%. Ovaj pad cene hrane zaustavio je njen kontinuirani rast koji je prisutan od 2004. godine. Evropska unija kao najveći svetski uvoznik hrane, smanjila je vrednost uvoza hrane za 16%, dok je SAD kao drugi po veličini uvoznik hrane smanjio svoj uvoz za 9%. Japan se nalazi na trećem mestu najvećih svetskih uvoznika hrane, i on je 2009. godine smanjio vrednost uvoza za 13%. Jedino Indija i Hong Kong beleže porast vrednosti uvoza hrane, i to Indija po stopi od neverovatnih 38%, a Hong Kong od 8%.¹⁸ Vrednost izvoza hrane iz Indije se u periodu od 2005. do kraja 2009. godine takođe povećala na prosečnom godišnjem nivou od 12,2%, dok je uvoz beležio prosečnu godišnju stopu rasta od 21,3%. Kina kao najmnogoljudnija zemlja na svetu i četvrti po veličini svetski izvoznik, ali i uvoznik hrane, 2009. godine smanjila je vrednost uvoza hrane za 9%. Ako posmatramo period od 2005. do 2009, Kina je povećala vrednost svog izvoza u ovom trogodišnjem periodu za 9,2%, dok je vrednost uvoza u proseku povećala za 20,4%. Iako je i Rusija, koja je peti po veličini svetski uvoznik hrane u 2009. godini, zabeležila pad vrednosti uvoza hrane od 15%, gledano na prosečnom nivou u prethodne tri godine vrednost uvoza hrane u Rusiju rasla je stopom od 11%.¹⁹

Možemo zaključiti da su svi najveći svetski uvoznici hrane (osim Indije i Hong Konga) smanjili uvoz u 2009. godini, što je razumljivo s obzirom na opšti pad vrednosti svetskog izvoza hrane. Ovo je naročito uočljivo na primeru Saudijske Arabije koja je te godine smanjila uvoz hrane za 23%. Ipak, pad vrednosti uvoza poljoprivrednih proizvoda na globalnom nivou u 2009. godini ne može se porediti sa kolapsom koji je zadesio tržište industrijskih proizvoda, a naročito energenata, te stoga možemo zaključiti da su se poljoprivredni proizvodi pokazali kao izrazito otporni na svetsku finansijsku krizu.

2.2. Energenti i ostali proizvodi rudarstva

Energenti i ostali proizvodi rudarstva, kao primarni proizvodi, obuhvataju sve sirovine koje se dobijaju isključivo rudarskom proizvodnjom, odnosno iskopavanjem. Ovi energenti podrazumevaju sirovu naftu, prirodni gas i čvrsta goriva kao što su ugalj i lignit, i nazivamo ih i gorivima. U ostale proizvode rudarstva značajne za analizu svetske robne trgovine, ubrajamo rude i metale koji se dele na gvožđe i čelik i obojene metale. U obojene metale ubrajamo: aluminijum, bakar, cink, olovo, nikal i kalaj. Energenti, odnosno goriva, svakako su najznačajnija grupa proizvoda u svetskom izvozu primarnih proizvoda. Goriva su učestvovala sa 14,8% u ukupnoj vrednosti svetskog robnog izvoza 2009. godine, dok je na obojene metale otpadalo svega 3,8%.²⁰ Neophodno je napomenuti da se gvožđe i čelik, iako spadaju u

¹⁸ Ibidem, p. 54.

¹⁹ Ibidem, p. 37.

²⁰ Ibidem, 43.

proizvode rudarstva, statistički obrađuju u okviru industrijskog sektora, odnosno kao industrijski proizvodi. Ovo usled činjenice da gvožđe i čelik predstavljaju osnovne sirovine za razvoj velikog broja industrijskih sektora.

Od 2001. godine, cena nafte beleži kontinuirani rast, i jula 2008. dostiže iznos od 147 USD po barelu. Krajem 2008. godine, sa pojavom svetske finansijske krize, dolazi do pada cene nafte na 41 USD po barelu. Cene energenata i ostalih proizvoda rudarstva strmoglavo su opale. Samo od jula 2008. do februara 2009. godine, cene energenata opale su za 64%, ali nakon ovog kriznog perioda cene energenata beleže kontinuiran rast.²¹ Ostaje pitanje – da li će se cene energenata vratiti na rastući trend kakav su imale pre krize, što je izuzetno značajno za zemlje izvoznice energenata.

Posmatrano kroz spoljnotrgovinska kretanja, zemlje izvoznice energenata, a naročito sirove nafte, najteže su pogođene svetskom finansijskom krizom, usled značajnog pada cene ovog energenta na svetskom tržištu, iako je obim svetskog izvoza energenata i proizvoda rudarstva 2009. godine opao za svega 4,5%. Udeo energenata i ostalih proizvoda rudarstva u ukupnom robnom izvozu Zajednice nezavisnih država iznosio je 2009. godine 62,9%. Vrednost njihovog izvoza iz ovih zemalja, među kojima se ističe Rusija, 2009. godine smanjena je za čitavih 39% u odnosu na prethodnu godinu. Afričke zemlje koje su još zavisnije od izvoza energenata, ruda i metala (njihov udeo u ukupnom robnom izvozu Afrike 2009. godine iznosio je 64%), doživele su pad vrednosti izvoza od 38%. Sa druge strane, bliskoistočne zemlje, koje su daleko najzavisnije od izvoza energenata i ostalih proizvoda rudarstva, koji u njihovom ukupnom robnom izvozu učestvuju sa 68%, 2009. godine doživele su pad vrednosti izvoza u istom procentu kao i afričke zemlje, ali su uspele da vrednost izvoza energenata održe na nivou višem od onog koji su ostvarile 2007. Vrednost izvoza energenata i ostalih proizvoda rudarstva iz zemalja Centralne i Južne Amerike, u istom periodu krize opao je za 31%, a udeo ovih proizvoda u njihovom ukupnom robnom izvozu iznosio je skoro 39%.²²

Interesan je podatak da je Kina u kriznom periodu znatno povećala obim uvoza energenata, iako je vrednost njihovog uvoza smanjena za 19% u odnosu na 2008. godinu. Naime, Kina se odlučila na gomilanje zaliha energenata u trenutku kada je njihova cena na svetskom tržištu opala za 36%.²³ Ova najmnogoljudnija zemlja na svetu je 2009. godine povećala obim uvoza energenata za čitavih 22%, što predstavlja izuzetak u odnosu na ostatak sveta. Kina je tada trostruko uvećala uvoz uglja, dok je obim uvoza sirove nafte povećala za 14%. Evropska unija je obim uvoza energenata i ostalih proizvoda rudarstva iste godine smanjila za 11%, SAD za 18%, Japan za 15%, a Republika Koreja za 6%.²⁴

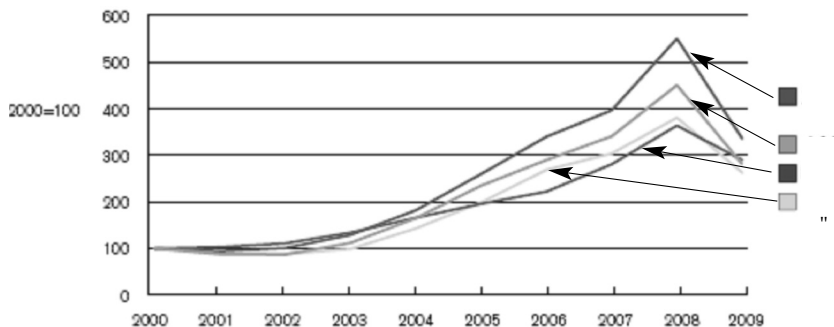
²¹ *World Trade Report 2010, Trade in natural resources*, WTO, Geneva, 2010, p. 22.

²² *International Trade Statistics 2010*, WTO, Geneva, 2010, p. 44.

²³ *Ibidem*, p. 37.

²⁴ *Ibidem*, p. 38.

Grafikon 4. Izvoz energenata i ostalih proizvoda rudarstva za regione najveće svetske izvoznike energenata (2000–2009)

Napomena: podaci prikazani u indeksima, baza 2000 = 100

Izvor: WTO, International Trade Statistics 2010, Geneva 2010, p. 37.

Svetska tražnja za energentima se u poslednjih pedeset godina progresivno povećavala, od 55 miliona barela naftnog ekvivalenta na dan (mboe/d), koliko je iznosila 1960. godine, do 227 miliona mboe/d u 2008. Pretpostavlja se da će tražnja za energentima nastaviti da raste bar do 2030. godine, usled ekspanzije novoindustrijalizovanih zemalja, povećanja svetske populacije, kvaliteta života i svetskog ekonomskog rasta. Organizacija zemalja izvoznica nafte (*Organization of the Petroleum Exporting Countries*, OPEC), predviđa da će svetska tražnja za energentima do 2030. godine porasti za 40% u odnosu na 2010, te da će u budućnosti zemlje u razvoju biti uzrok najvećeg rasta tražnje za ovim primarnim proizvodima.²⁵

Na osnovu analize koju su izvršile članice OPEC, nafta će u narednih dvadeset godina ostati najtraženiji i najkorišćeniji energent na svetu, iako potražnja za naftom beleži najmanju godišnju stopu rasta u odnosu na ostale energente. Upravo zbog efekata svetske finansijske krize, tražnja za naftom se tek 2011. vratila na nivo iz 2007. godine, pre svega zahvaljujući potrebama zemalja u razvoju, a najvećim delom Kine. Potražnja za prirodnim gasom nastaviće eksponencijalni rast, takođe zbog tražnje zemalja u razvoju, dok će ugalj zadržati svoju poziciju drugog po tražnji energenta i pored činjenice da je najveći zagađivač životne sredine. I dok razvijene zemlje pokušavaju da energente koji spadaju u zagađivače životne sredine supstituišu nuklearnom energijom, energijom vetra, vode, sunca i biogoriva, čime bi smanjile svoju energetska zavisnost, industrijalizacija zemalja u razvoju podrazumeva široku potrošnju ovih proizvoda rudarstva, koji su i dalje nezamenjivi izvor energije, čak i u najrazvijenijim zemljama sveta.

²⁵ *World Oil Outlook 2010*, OPEC Secretariat, 2010, Vienna, 2010, p. 46.

3. Međunarodna trgovina industrijskim proizvodima u uslovima svetske finansijske krize

Industrijski proizvodi nastaju u procesu industrijske proizvodnje i predstavljaju proizvode koji su podvrgnuti značajnom stepenu obrade. Upravo zbog ovoga industrijske proizvode često nazivamo proizvodima više faze prerade. Osnovna podela industrijskih proizvoda je na kapitalna dobra i potrošačka dobra. U kapitalna dobra ubrajamo proizvode namenjene industrijskoj potrošnji, odnosno mašine i slične proizvode koji predstavljaju subjekte dalje proizvodnje. Sve industrijske proizvode prema standardnoj međunarodnoj trgovinskoj klasifikaciji delimo na šest osnovnih grupa proizvoda: gvožđe i čelik, hemijske proizvode, mašine, transportna sredstva, tekstil i odeću, kancelarijsku i telekomunikacijsku opremu.

Udeo industrijskih proizvoda u svetskoj robnoj trgovini 2009. godine iznosio je 68,6%, što predstavlja trostruko veći udeo u odnosu na primarne proizvode. Najznačajniji segment u okviru industrijskih proizvoda jesu hemijski proizvodi u koje spadaju farmaceutske proizvodi i ostali hemijski proizvodi organskog i neorganskog porekla. U ukupnom svetskom robnom izvozu 2009. godine, na hemijske proizvode otpadalo je 11,9%, dok je druga najznačajnija grupa industrijskih proizvoda bila kancelarijska i telekomunikacijska oprema, čiji je udeo iznosio 10,9%.²⁶ Ukupna vrednost svetskog izvoza industrijskih proizvoda je 2009. godine iznosila 8,3 biliona USD, što je iznos manji za 20% u odnosu na prethodnu godinu. Obim svetskog izvoza industrijskih proizvoda takođe je opao u odnosu na 2008. godinu, za 15,5%, što je najveća negativna godišnja procentualna promena u trgovini robom.²⁷

Posmatrano regionalno, Azija se ističe kao najveći izvoznik industrijskih proizvoda, sa udelom od 79,7% u ukupnom svetskom robnom izvozu, dok je najveći uvoznik industrijskih proizvoda region Severne Amerike na koji je 2009. godine otpalo 73% od ukupnog svetskog robnog uvoza.²⁸ Kina je prvi put 2008. godine pretekla SAD kao najznačajniji svetski izvoznik industrijskih proizvoda, a i danas ako posmatramo isključivo države, Kina je na prvom mestu. Neophodno je napomenuti da ovi podaci obuhvataju i izvoz iz kineskih slobodnih proizvodnih zona, čiji je udeo u ukupnom robnom izvozu Kine, prema podacima Svetske trgovinske organizacije za 2007 godinu, iznosio čak 50%.²⁹ Ovo praktično znači da je polovina kineskog robnog izvoza pod kontrolom transnacionalnih kompanija, koje vode poreklo najviše iz SAD. Ipak, Zapadna Evropa je uvek bila najznačajniji industrijski region, pa je tako EU i dalje najveći svetski izvoznik industrijskih proizvoda, sa udelom od oko 15% u ukupnom svetskom robnom izvozu.

²⁶ *International Trade Statistics 2010*, WTO, Geneva, 2010, p. 44.

²⁷ *Ibidem*, p. 8.

²⁸ *Ibidem*, p. 45.

²⁹ Predrag Bjelić, Sanja Jelisavac-Trošić i Ivana Popović-Petrović, *Savremena međunarodna trgovina*, op. cit., str. 124.

Tabela 2. Privrede glavne izvoznice i uvoznice industrijskih proizvoda u 2009.

Glavni izvoznici				Glavni uvoznici			
Privreda	mlrd. USD	Udeo (%)	Godišnja procentualna promena	Privreda	mlrd. USD	Udeo (%)	Godišnja procentualna promena
EU	1.234	14,9	-20	SAD	1.121	13,0	-21
Kina	1.125	13,5	-16	EU	1.014	11,7	-21
SAD	800	9,6	-17	Kina	675	7,8	-8
Japan	508	6,1	-27	Hong Kong	311	3,6	-11
Koreja, Rep.	323	3,9	-12	Japan	286	3,3	-16
Hong Kong	305	3,6	-12	Kanada	242	2,8	-20
Singapur	198	2,4	-17	Meksiko	188	2,2	-21
Tajvan	180	2,2	-19	Koreja, Rep.	186	2,2	-20
Meksiko	172	2,1	-19	Singapur	162	1,9	-21
Kanada	157	1,9	-27	Rusija	153	1,8	-37

Napomena: Podaci za Evropsku uniju uključuju samo međunarodnu trgovinu sa trećim državama. Tajvan (Kineski Tajpeh) posmatramo kao subjekt međunarodne trgovine, ne ulazeći u njegov međunarodnopravni status. Hong Kong posmatramo kao subjekt međunarodne trgovine, ne zanemarujući njegov status specijalnog administrativnog regiona NR Kine. Podaci o spoljnoj trgovini Hong Konga i Singapura sadrže veliki udeo reeksporta.

Izvor: WTO, International Trade Statistics 2010, Geneva 2010, Table II.31, p. 68.

Vrednost izvoza industrijskih proizvoda iz Evropske unije 2009. godine iznosila je 1,2 biliona USD, što je za 20% niže u odnosu na vrednost ostvarenu u 2008. Nije samo EU zabeležila značajan pad vrednosti izvoza industrijskih proizvoda – izvoz iz Kine smanjen je za 16%, dok je najdrastičniji pad vrednosti izvoza industrijskih proizvoda od 27% zabeležio Japan. Od 2000. do 2009. vrednost izvoza industrijskih proizvoda iz Kine rasla je prosečnom godišnjom stopom od 20%, dok je za ovo isto vreme, vrednost izvoza industrijskih proizvoda iz EU rasla prosečnom godišnjom stopom od 7,2%. Ova razlika između Kine i EU smanjuje se snažnim tempom, pa se očekuje da, najkasnije u narednih nekoliko godina, vrednost kineskog izvoza industrijskih proizvoda nadmaši izvoz iz EU.

Kina je potisnula SAD na treće mesto na listi najvećih izvoznika industrijskih proizvoda, što možemo objasniti prevashodno seljenjem

kapitala iz SAD u Kinu, odnosno seljenjem proizvodnje u kineske slobodne proizvodne zone. Interesantno je napomenuti da najveći deo ove proizvodnje završi upravo u SAD, imajući u vidu da je najveći svetski uvoznik industrijskih proizvoda. Japan je zauzeo četvrtu poziciju na listi najvećih svetskih izvoznika industrijskih proizvoda i pored drastičnog pada izvoza, dok se Koreja našla na petom.

Kada govorimo o uvozu industrijskih proizvoda, primećujemo da se na listi najvećih svetskih uvoznika nalaze uglavnom iste one privrede koje spadaju u najveće izvoznike ovih proizvoda. Kao što smo napomenuli, SAD je najveći svetski uvoznik industrijskih proizvoda, i uvoz ovih proizvoda u SAD je 2009. godine iznosio 1,1 bilion USD, što je 13% od ukupnog svetskog uvoza industrijskih proizvoda. I SAD su te godine usled delovanja svetske finansijske krize i znatno manje tražnje za industrijskim proizvodima, smanjile svoj uvoz za 21% u odnosu na prethodnu godinu. Evropska unija drugoplasirana je na listi najvećih svetskih uvoznika industrijskih proizvoda, a njen uvoz te godine takođe je opao za 21% i iznosio je jedan bilion USD. Na trećem i četvrtom mestu našli su se Kina i Hong Kong, koji su te godine ostvarili uvoz industrijskih proizvoda od 675 milijardi i 311 milijardi USD respektivno. Japan je na petom mestu najvećih svetskih uvoznika industrijskih proizvoda, sa uvozom od 285 milijardi USD, što je za 16% manje u odnosu na 2008. godinu. Jedina privreda, odnosno zemlja koja se pojavljuje kao značajni svetski uvoznik industrijskih proizvoda, a nije na listi najznačajnijih svetskih izvoznika, jeste Rusija koja se nalazi na desetom mestu, sa ostvarenim uvozom od 153 milijarde dolara. Rusija je i zemlja koja je najdrastičnije smanjila svoj uvoz industrijskih proizvoda u 2009. godini, za čitavih 37%, dok je Kina najmanje smanjila uvoz, za svega 8%.

Sektorski posmatrano, sve grupe industrijskih proizvoda osetile su 2009. godine značajan pad izvoza. Svetska trgovina transportnih sredstava doživela je krah zbog globalnog pada tražnje i bila skoro prepolovljena, vraćajući se na nivo iz 2004. Vrednost izvoza vozila iz Japana opala je za 39%, SAD 35%, a Nemačke 32%, dok se uvoz u EU i SAD smanjio za 30% i 33% respektivno.³⁰

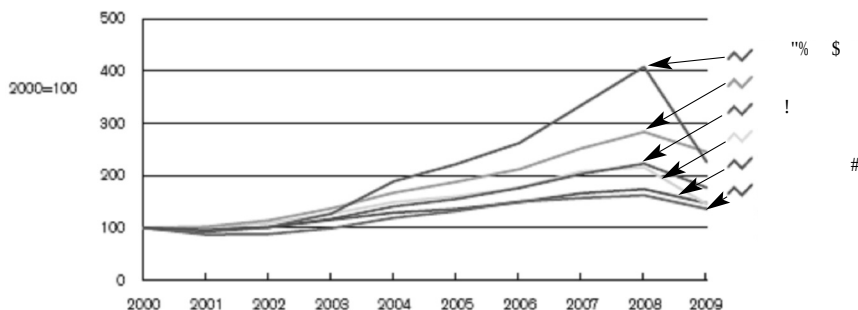
Najveći pad svetskog izvoza 2009. godine zadesio je sektor gvožđa i čelika, čija je vrednost izvoza opala za čitavih 45%. Izuzev Kine koja je smanjila svoj uvoz gvožđa i čelika vrednosno za svega 2% u 2009. godini, svi ostali najveći uvoznici ovih ruda smanjili su uvoz u značajnoj meri. Evropska unija smanjila je vrednost uvoza gvožđa i čelika za 52%, dok je SAD vrednost svog uvoza sasekao za čitavih 56%.

Vrednost izvoza svih glavnih komponenti kancelarijske i telekomunikacijske opreme smanjena je 2009. godine u proseku za 16%. Region Azije koji je zaslužan za 59% svetskog izvoza kancelarijske i telekomunikacijske opreme, zabeležio je pad vrednosti izvoza od 13,6%, dok je Kina daleko najveći svetski uvoznik integrisanih kola, iste godine smanjila uvoz ovih proizvoda za 7,4%.³¹

³⁰ *International Trade Statistics 2010*, WTO, Geneva, 2010, p. 40.

³¹ *Ibidem*, p. 41.

Grafikon 5. Razvoj svetske trgovine industrijskim proizvodima
(po sektorima za period 2000–2009)

Napomena: podaci prikazani u indeksima, baza 2000 = 100

Izvor: WTO, International Trade Statistics 2010, Geneva 2010, p. 39.

Jedina značajna kategorija industrijskih proizvoda koja je u periodu svetske finansijske krize povećala svoj udeo u ukupnom svetskom robnom izvozu, kao i vrednost izvoza na globalnom nivou, jesu farmaceutski proizvodi. Tražnja za lekovima i ostalim farmaceutskim proizvodima nije se smanjila nastankom svetske finansijske krize, već je doživela rast koji je 2009. godine prouzrokovao povećanje vrednosti izvoza ovih proizvoda iz SAD za 15,4%. Trgovina ostalim hemijskim proizvodima uglavnom je zavisna od automobilske i građevinske industrije, koje su doživele krah u ovom periodu, pa se i vrednost njihovog izvoza na globalnom nivou smanjila za 19%. Evropska unija, koja je najveći svetski izvoznik ovih proizvoda (57% svetskog izvoza hemijskih proizvoda koji ne spadaju u farmaceutiku potiče iz EU), 2009. godine doživela je pad izvoza od 18,5%, dok je uvoz smanjila za 21,7%.³²

4. Strane direktne investicije u uslovima svetske finansijske krize

Svetsku trgovinu odlikuju odnosi investicione prirode, kojima rukovode transnacionalne kompanije. Ova preduzeća globalnog karaktera, postala su dominantni nosioci međunarodne privredne aktivnosti i osnovni činilac stranih direktnih investicija. Poslovanje transnacionalnih kompanija podrazumeva otvaranje filijala širom sveta, odnosno globalnu proizvodnju i stvaranje svetskih proizvodnih lanaca pod poslovnom dominacijom preduzeća u matičnoj zemlji. Transnacionalne kompanije su najmoćniji svetski finansijeri, ali i korisnici finansija, i simbol su finansijske snage i moći. Ova preduzeća podrazumevaju veliku koncentraciju kapitala, a njihov uticaj proteže se sa finansiranja preduzeća u zemljama domaćinima i matičnim zemljama, do političkog i ekonomskog uticaja na države i

³² Ibidem.

međunarodne organizacije. Finansijska snaga transnacionalnih kompanija proizilazi iz njihove veličine, sposobnosti da smanje rizik diverzifikacijom finansijskih operacija, pristupom raznovrsnim izvorima finansiranja, kao i nižim troškovima pribavljanja kapitala na finansijskim tržištima u odnosu na klasična preduzeća.

O snazi i moći transnacionalnih kompanija govori i podatak iz 1996. godine, da su od sto najvećih privrednih subjekata na svetu njih 49 bile države, a 51 transnacionalne kompanije, dok je najveća transnacionalna kompanija, početkom XXI veka, imala prodaju veću od društvenog proizvoda preko 150 država. Koliko su transnacionalne kompanije značajne u međunarodnoj trgovini, govori i podatak da suvereno dominiraju u svetskoj trgovini primarnim proizvodima. Eksploatacija i distribucija primarnih proizvoda najvećim delom je pod kontrolom transnacionalnih preduzeća, iako su najveći izvoznici ovih proizvoda zemlje u razvoju. Za većinu primarnih proizvoda važi pravilo da 2-6 preduzeća kontrolišu i do 90% svetske proizvodnje određenog primarnog proizvoda.³³ Ova globalna preduzeća kontrolišu 25% svetske proizvodnje, 2/3 svetske trgovine, i najznačajniji su subjekti u međunarodnom transferu kapitala, pa stoga možemo sa sigurnošću tvrditi da transnacionalne kompanije imaju ne samo dominirajuću poziciju u svetskoj trgovini, već i da u znatnoj meri utiču i na međunarodne odnose.³⁴

Grafikon 6. Priliv stranih direktnih investicija u svetu za period od 1980. do 2009. (u mlrd. USD)

Napomena: Zemlje u tranziciji uključuju zemlje ZND i zemlje Jugoistočne Evrope.

Izvor: UNCTAD, "World Investment Report 2010, Geneva", 2010, Figure I.1, p. 2.

Strane direktne investicije doživljavaju svoj eksponencijalni rast nakon pada Istočnog bloka i prelaskom socijalističkih zemalja sa planske privrede na liberalno orijentisani tržišni sistem privređivanja. Do ove globalne razmene stranih direktnih investicija dolazi nakon 1990. godine, kada je bivšim komunističkim zemljama bio neophodan kapital. Od 1990, strane direktne

³³ Predrag Bjelić, *Međunarodna trgovina*, op. cit., str. 121.

³⁴ Ibid., str. 123.

investicije rastu dotad nezabeleženim tempom, da bi 2000. godine bio ostvaren rekordni nivo priliva stranih direktnih investicija od oko 1,4 bilion USD. Ipak, najveći priliv stranih direktnih investicija ostvaren je upravo u razvijenim zemljama, iako je udeo zemalja u razvoju bio značajan. Nakon 2000. godine dolazi do naglog pada priliva stranih direktnih investicija, koji traje sve do 2003. kada se nastavlja njihov eksponencijalni rast sve do 2007. Te godine zabeležen je najveći priliv stranih direktnih investicija u svetu i one dostižu rekord od 2 biliona USD, odnosno 15,7 biliona USD posmatrano kroz vrednost stoka ukupnih ulaznih stranih direktnih investicija.³⁵ Ovaj rekord do danas nije oboren, jer je nakon 2007. godine svetski priliv stranih direktnih investicija strmoglavo opao. U 2008. godini, priliv stranih direktnih investicija na svetskom nivou opao je za 16%. Ovaj pad prethodio je svetskoj finansijskoj krizi, ali ne možemo reći i da ju je i izazvao. Menadžeri transnacionalnih kompanija kao da su predvideli dešavanja iz 2008. godine i opšti pad svetske robne trgovine iz 2009. Na svetskom nivou, prilivi stranih direktnih investicija u 2009. godini iznosili su 1,1 bilion USD, što je za 37% niža vrednost u odnosu na prethodnu godinu.³⁶ Drugim rečima, prilivi stranih direktnih investicija su 2009. spali na nivo iz 2005. godine.

Znatno manje prilive stranih direktnih investicija u 2009. godini doživele su sve tri grupe zemalja, kako razvijene, tako i zemlje u razvoju i zemlje u tranziciji. U razvijene zemlje slilo se stranih direktnih investicija u vrednosti nižoj za 44% u odnosu na 2008. godinu, dok su se zemlje u razvoju pokazale kao otpornije na uslove svetske finansijske krize. Vrednost stranih direktnih investicija koje su stigle u zemlje u razvoju 2009. godine bila je za 24% niža u odnosu na prethodnu godinu.³⁷ Na zemlje u razvoju, zajedno sa zemljama u tranziciji, trenutno otpada približno polovina svetskog priliva stranih direktnih investicija, a stručnjaci predviđaju dalji rast njihovog udela na račun razvijenih zemalja. Ipak, razvijene zemlje ostaju najznačajnije odredište stranih direktnih investicija, jer su 2009. godine učestvovala sa 50,8% u ukupnom prilivu stranih direktnih investicija.³⁸ Uvidom u listu najznačajnijih zemalja domaćina stranih direktnih investicija u 2009. godini, zapažamo da SAD zauzima prvo mesto sa ostvarenih 130 milijardi USD priliva stranih direktnih investicija, dok je na drugom mestu Kina sa ostvarenih 95 milijardi USD. Takođe, zapažamo da su sve države na listi doživele značajan pad priliva stranih direktnih investicija, što se naročito odnosi na SAD. I dok je priliv stranih direktnih investicija u SAD u kriznoj 2009. godini više nego dvostruko smanjen, za čitavih 186 milijardi USD, Kina je doživela pad priliva stranih ulaganja od svega 12%, odnosno 13 milijardi USD.³⁹ Zemlje u razvoju i tranzicione privrede doživele su znatno veći priliv

³⁵ Jelena Kozomara i Sandra Stojadinović Jovanović, *Međunarodno poslovno finansiranje*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta, Beograd, 2011. str. 360.

³⁶ Ibid., str. 117.

³⁷ UNCTAD, *World Investment Report 2010*, Geneva, 2010, p. 3.

³⁸ Predrag Bjelić, *Međunarodna trgovina*, op. cit., str. 117.

³⁹ UNCTAD, *World Investment Report 2010*, Geneva, 2010, p. 4.

grinfild investicija od razvijenih zemalja, drugim rečima prepoznate su kao privrede sa boljim uslovima za ulaganje i ostvarivanje profita od razvijenih zemlja. Očekujemo da se ovaj trend u narednih nekoliko godina nastavi, te da zemlje u razvoju zajedno sa tranzicionim zemljama preuzmu primat nad svetskim prilivom stranih direktnih investicija. Ovo potvrđuje primer Kine, Hong Konga i Rusije koji su se našli među prvih šest zemalja najznačajnijih svetskih domaćina stranih direktnih investicija. (Grafikon 7)

Sa druge strane, odliv stranih direktnih investicija je 2009. godine opao za 43%, odnosno na vrednost od 1,1 bilion USD. Pod teretom svetske finansijske krize smanjen je odliv stranih direktnih investicija, prevashodno iz razvijenih zemalja, koje su ipak zadržale dominirajuću poziciju kao najveće izвориšte stranih direktnih investicija sa udelom od 75% u ukupnom svetskom odlivu. U svim najznačajnijim državama porekla stranih direktnih investicija, odliv ovakvog kapitala bio je značajno veći od priliva. Samo iz SAD, koji je i najveći svetski izvoznik stranih direktnih investicija u 2009. godini, odliv stranih direktnih investicija iznosio je 248 milijardi USD. Ipak, ovo je značajno manje u odnosu na 2008. godinu, kada su transnacionalna preduzeća iz SAD uložila u inostranstvu oko 330 milijardi USD. Najveći pad odliva stranih direktnih investicija beleži Velika Britanija, čije je ulaganje u inostranstvu opalo za čitavih 89%, odnosno sa 161 milijarde u 2008. na 18 milijardi USD u 2009. godini.⁴⁰ Odliv stranih direktnih investicija iz zemalja evrozone spao je na nivo iz 2005. godine, odnosno na 325 milijardi USD, dok su Japan i Nemačka, kao treći i četvrti po veličini izvoznici kapitala, smanjili svoja ulaganja u inostranstvu za oko 50%. Jedino Francuska, kao drugi po veličini svetski izvor stranih direktnih investicija, nije drastično smanjila njihov odliv u 2009, već je on opao za manje od 10%, odnosno sa 161 milijardu u 2008. na 147 milijardi USD u 2009. godini.⁴¹

Razvijene zemlje ne gube dominantnu svetsku ulogu u odlivu stranih direktnih investicija - u njima se nalaze sedišta najvećeg broja transnacionalnih preduzeća, ukupno oko 60.000 matičnih preduzeća što je 71% od ukupnog broja matičnih preduzeća u svetu.⁴² Takođe, u ovim zemljama nalaze se i sedišta najmoćnijih transnacionalnih kompanija u svetu. Sa druge strane, iz zemalja u razvoju i tranzicionih zemalja 2009. godine odliveno je stranih direktnih investicija u vrednosti od 229 milijardi USD, što je za 23% manje u odnosu na prethodnu godinu. Ipak, zbog značajnog pada odliva iz razvijenih zemalja 2009, zemlje u razvoju i tranziciji povećale su svoj udeo u ukupnom svetskom odlivu stranih direktnih investicija sa 19%, koliko je iznosio 2008. godine, na 25%.⁴³

Na osnovu istraživanja UNCTAD (*United Nations Conference on Trade and Development*) koje je obuhvatilo podatke iz prvog tromesečja 2010,

⁴⁰ Ibidem, p. 6.

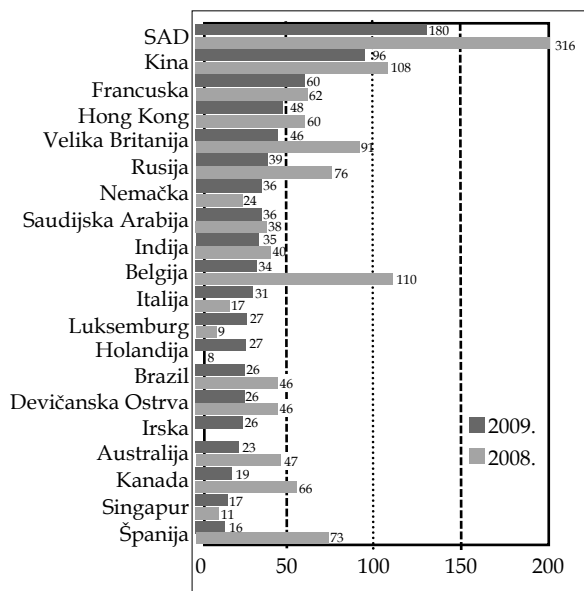
⁴¹ Ibidem.

⁴² Predrag Bjelić, *Međunarodna trgovina*, op. cit., str. 118.

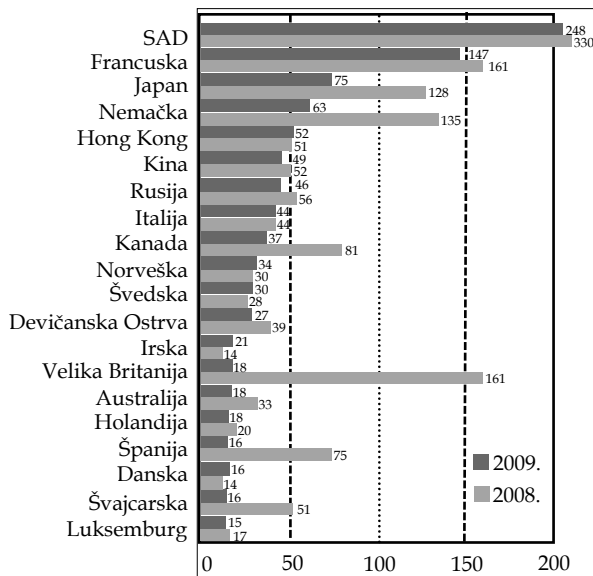
⁴³ UNCTAD, *World Investment Report 2010*, Geneva, 2010, p. 6.

Grafikon 7. Najznačajnije zemlje domaćini i zemlje porekla stranih direktnih investicija, u 2008. i 2009. (mlrd. USD)

Zemlje domaćini:

Zemlje porekla:

Izvor: UNCTAD, World Investment Report 2010, Geneva, 2010, Figure I.4. p. 4; Figure I.5., p. 6.

pretpostavlja se da će svetski tok stranih direktnih investicija nastaviti blagi rast koji je započet krajem 2009. godine, da bi u 2012. godini one došle na nivo ostvaren neposredno pre nastanka svetske finansijske krize.⁴⁴ Do 2012. godine očekuje se da zemlje u razvoju i tranziciji značajno povećaju svoj udeo u ukupnom svetskom prilivu, ali i odlivu stranih direktnih investicija, dok se za Aziju predviđa da će biti najatraktivnija destinacija za investiranje. Francuska, SAD i Nemačka trebalo bi da ostanu najznačajnije zemlje porekla stranih direktnih investicija, dok će Kina, Rusija i Indija do 2012. godine napredovati na ovoj listi, izbacujući sa nje neke razvijene zemlje.⁴⁵

Na kraju, neophodno je takođe napomenuti da se predviđa najveći priliv stranih direktnih investicija u sektoru usluga, na koji već sada otpada oko 60% od ukupnog priliva, dok će sektor primarne i industrijske proizvodnje nastaviti da beleži značajan pad svog učešća.

Zaključak

Svetska finansijska kriza doprinela je preraspodeli strukture svetske trgovine, kao i prekompoziciji glavnih igrača u svetskoj trgovini. Dominacija Kine kao svetskog robnog izvoznika broj jedan u 2009. godini, navela je neke autore da u njoj vide novog pokretača svetskog privrednog rasta.⁴⁶ Ali da ova zemlja još ne igra najbitniju ulogu u svetskoj trgovini, te da neće biti u stanju da u skorije doba zameni SAD, govore i podaci o velikim razlikama u veličini i strukturi ove dve privrede. Ovo se jasno može primetiti, ako se ima u vidu podatak da je u 2008. godini ukupna potrošnja domaćinstava u SAD iznosila 10 biliona USD, što je četvostruko više od potrošnje domaćinstava koje beleže Kina i Indija zajedno. Takođe ne bi trebalo zaboraviti ni da je polovina kineskog robnog izvoza pod kontrolom transnacionalnih kompanija, koje vode poreklo najviše iz SAD. Iako Kina ima znatan ekonomski potencijal, ona još nije u stanju da bude pokretač svetske privrede i ekonomskog rasta, te se ne može ni očekivati izlazak iz krize koji bi bio rukovođen kineskim privrednim rastom.

Drastičan pad vrednosti robnog izvoza i uvoza 2009. godine beleži se na svim kontinentima. Analizirajući svetsku robnu trgovinu i njenu strukturu, uočavamo da je sektor trgovine poljoprivrednim proizvodima bio najmanje pogođen svetskom finansijskom krizom, odnosno da su se poljoprivredni proizvodi u ovakvim uslovima pokazali kao proizvodi sa niskom elastičnošću tražnje. Najsnažniji uticaj svetske finansijske krize osetio se upravo u regionima koji spadaju u svetske izvoznike energenata, odnosno sirove nafte, usled značajnog pada cene ovog energenta na svetskom tržištu.

⁴⁴ World Investment Prospects Survey, 2010.

⁴⁵ UNCTAD, World Investment Report 2010, Geneva, 2010, p. 19.

⁴⁶ World Development Indicators 2010, op. cit., p. 219.

Najmanji nominalni pad vrednosti robnog izvoza beleži azijski region. Azija se ističe kao najveći izvoznik industrijskih proizvoda, dok je najveći uvoznik industrijskih proizvoda region Severne Amerike. Zapadna Evropa je i dalje najznačajniji industrijski region, pa je tako EU i dalje najveći svetski izvoznik industrijskih proizvoda. Razlika u vrednosti izvoza između Kine i EU smanjuje se snažnim tempom, pa se očekuje da, najkasnije u narednih nekoliko godina, vrednost kineskog izvoza industrijskih proizvoda nadmaši izvoz iz EU. Najveći deo izvoza industrijskih proizvoda iz Kine završi upravo u SAD, imajući u vidu da je najveći svetski uvoznik industrijskih proizvoda. Takođe primećujemo i da se na listi najvećih svetskih uvoznika nalaze uglavnom iste one privrede koje spadaju u najveće izvoznike ovih proizvoda.

Sektorski posmatrano, sve grupe industrijskih proizvoda osetile su 2009. godine značajan pad izvoza. Jedina kategorija industrijskih proizvoda koja je u periodu svetske finansijske krize povećala svoj udeo u ukupnom svetskom robnom izvozu, kao i vrednost izvoza na globalnom nivou, jesu farmaceutski proizvodi. Tražnja za lekovima i ostalim farmaceutskim proizvodima nije se smanjila nastankom svetske finansijske krize, već je doživela rast koji je 2009. godine prouzrokovao povećanje vrednosti izvoza ovih proizvoda iz SAD za 15,4%.

Možemo zaključiti da razvijene zemlje polako, ali sigurno, gube dominaciju na svetskom tržištu industrijskih proizvoda u korist zemalja u razvoju. Najveći broj industrijskih pogona iz razvijenih zemalja preseljen je u zemlje u razvoju zbog eksploatacije jeftinih resursa, pre svega radne snage, kao i manje strogih ekoloških propisa. Ipak, razvijene zemlje zadržale su dominaciju u proizvodnji i izvozu industrijskih proizvoda koji su visoko tehnološki intenzivni. Ovakvi proizvodi poput računarske tehnologije i lekova, zahtevaju angažovanje visokokvalifikovane radne snage, odnosno stručnjaka iz raznih oblasti, kao i postojanje savremenih istraživačkih laboratorija i sofisticiranih proizvodnih postrojenja, a što je najvažnije i kontinuirano i dugogodišnje ulaganje u istraživanje i razvoj. Stoga je jasno da ovakvi visoko tehnološko intenzivni proizvodi mogu nastati samo u istraživačkim centrima transnacionalnih kompanija, koji se najčešće nalaze u najrazvijenijim državama sveta.

Znatno manje prilive stranih direktnih investicija u 2009. godini doživele su sve tri grupe zemalja, kako razvijene, tako i zemlje u razvoju i zemlje u tranziciji. Na zemlje u razvoju, zajedno sa zemljama u tranziciji, trenutno otpada približno polovina svetskog priliva stranih direktnih investicija, a stručnjaci predviđaju dalji rast njihovog udela na račun razvijenih zemalja. Ipak razvijene zemlje ostaju najznačajnije odredište stranih direktnih investicija. Pod teretom svetske finansijske krize smanjen je odliv stranih direktnih investicija, prevashodno iz razvijenih zemalja, koje su ipak zadržale dominirajuću poziciju kao najveće izvorište stranih direktnih investicija sa udelom od 75% u ukupnom svetskom odlivu. Hong Kong, Kina i Rusija našle su se među prvih sedam najvećih izvorišta stranih direktnih investicija, što predstavlja značajan uspeh za zemlje u razvoju

i potvrdu trenda povećanja učešća zemalja u razvoju u ukupnom odlivu stranih direktnih investicija, koji je prethodio svetskoj finansijskoj krizi. Ipak, prilivi stranih direktnih investicija u zemlje u razvoju i zemlje u tranziciji ostaju daleko značajniji od njihovog odliva iz ovih zemalja. Do 2012. godine, očekuje se da zemlje u razvoju i tranziciji značajno povećaju svoj udeo u ukupnom svetskom prilivu, ali i odlivu stranih direktnih investicija, dok se za Aziju predviđa da će biti najatraktivnija destinacija za investiranje.

Bibliografija

1. Bjelić, Predrag, *Međunarodna trgovina*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta, Beograd, 2011.
2. Bjelić, Predrag, Jelisavac-Trošić, Sanja, Popović-Petrović, Ivana, *Savremena međunarodna trgovina*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2010.
3. Kozomara, Jelena, Stojadinović Jovanović, Sandra, *Međunarodno poslovno finansiranje*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta, Beograd, 2011.
4. *World Development Indicators 2010*, The World Bank, Washington, D.C., 2010.
5. *World Trade Report 2010, Trade in natural resources*, WTO, Geneva, 2010.
6. *International Trade Statistics 2010*, WTO, Geneva, 2010.
7. *World Oil Outlook 2010*, OPEC Secretariat, 2010, Vienna, 2010.
8. *World Investment Report 2010*, UNCTAD, Geneva, 2010.

Stevan Rapačić

THE IMPACT OF THE GLOBAL FINANCIAL CRISIS ON INTERNATIONAL MERCHANDISE TRADE AND FOREIGN DIRECT INVESTMENT

ABSTRACT

The author analyzes international trade during the global financial crisis, observing its production structure. He limits this study to the most important segments of international trade – international trade in primary and industrial products, excluding services and products of intellectual property from the analysis. On the other hand, analyzing the international merchandise trade during the global financial crisis the author also takes into account foreign direct investments guided by transnational companies, which represent a specific form of entry into foreign markets, often replacing traditional forms of exporting goods. Therefore, this paper provides an overview of movement of foreign direct investments during the global financial crisis as well as the presentation of the key players in the global trade arena.

Key words: global financial crisis, international merchandise trade, foreign direct investments, transnational corporations, agricultural products, energy, industrial products.